

DUDIN M. M. COMPETITION AS A SPECIAL ENGINE OF ECONOMIC PROGRESS IN WESTERN MODELS OF SOCIAL DEVELOPMENT AND FACTOR OF THE NATIONAL SECURITY

Competition is a special engine which is one of the key components of a market economy and economic progress in general, as the market competition leads to a successful competitive market environment in Ukraine. Its mechanism can not properly exist without advanced forms of competition. Modern systems of economic processes regulation were examined in this work where competition was a special engine of economic progress in Western models of social development and factor of the country national security. The modern system of economic processes regulation is characterized by a significant expansion of the regulatory and supervisory role of the state in social and economic spheres. There are its own peculiarities the study of which also has a scientific and practical interest along with the general principles of manifestation of the competition in some countries and production areas. This is primarily important for Ukraine, where the economy is on stage of transformations change.

The purpose of the study is to examine and analyze the necessary limitations in the analysis of contemporary issues to ensure a competitive market environment in Ukraine.

The request to the basics of formation of the competition mechanisms in the West plays an important role in the understanding of the problems of the competitive market environment in Ukraine.

Thus, the natural state for the (Western) man is the war of all against all. This war becomes as the framework of the law and competitive in a civil society. On the contrary, in the societies of the traditional type like Ukraine, people are connected with a set of relations of dependence. The acts of exchange between them are largely not assumed to be by the character of a free and equivalent sale (exchange-cost). The market regulation is limited only to a small part of public relations.

Keywords: *competition, economic processes, economic progress, competitive market environment, a system of regulation, production areas, transformation change.*

УДК 349.6

О. Г. КОТЕНЬОВ,

здобувач

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА ПРАВОТВОРЕННЯ ЗАЛЕЖНО ВІД СФЕРИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

З'ясовано, який правовий вплив на використання природних ресурсів здійснює соціальний простір, на який поширюється або може поширитися правове регулювання. Визначено роль принципів права природокористування у сферах можливого (потенційного), необхідного, законодавчого (легального) та правореалізуючого регулювання. Удосконалено наукові позиції щодо реалізації принципів права природокористування у правотворенні, запропоновано шляхи їх використання під час розробки та вдосконалення екологічного законодавства.

Ключові слова: *право природокористування, принципи права природокористування, сфери правового регулювання, правотворення.*

Будь-яка галузь права розвивається на основі своїх принципів, не є винятком і екологічне законодавство. Принципи права природокористування реалізуються шляхом відтворення основних положень в екологічному законодавстві, які пронизують його систему та вдосконалюються разом з їх розвитком, а також встановлюють основні засади формування єдиної практики правозастосування. Отже, принципи права природокористування мають загальне регулятивне імперативно-правове значення та виступають як базовий критерій в оцінці організації та діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері охо-

рони навколишнього середовища та використання природних ресурсів. Хоча проголошення принципів права природокористування на рівні будь-якого закону не означає автоматичної реалізації цих принципів, а створює лише передумови, які є вирішальним кроком до їх втілення. Більше того, в законодавстві зустрічаються непоодинокі приклади того, що навіть закріплення принципів у законодавстві не завжди дозволяє їх реалізувати або нівелюється відсутністю механізмів реалізації. У зв'язку з цим постає необхідність наукової розробки проблем впливу принципів права природокористування на правотворення у галузі екологічного права.

Теоретичним засадам визначення суті «принципів права» в різний час були присвячені дослідження вчених теоретиків права, зокрема ці питання розглядалися у роботах таких авторів, як Т. Г. Андрусак, С. С. Алексєєв, О. І. Денісов, А. М. Колодій, В. О. Котюк, Є. В. Назаренко, А. Ю. Олійник, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун та ін. До розгляду проблем механізму дії принципів правового регулювання екологічного, земельного та аграрного права, комплексно або в межах самостійних досліджень з іншої проблематики, звертали свою увагу цілий ряд вітчизняних вчених: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. М. Беженарь, Є. С. Бердніков, А. І. Берлач, О. Г. Бондар, І. С. Будзилович, О. А. Вівчаренко, А. П. Гетьман, В. К. Гуревський, О. І. Заєць, Л. П. Заставська, І. І. Каракаш, М. Г. Ковтун, В. В. Костицький, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, В. В. Носік, О. М. Пащенко, А. М. Статівка, Л. Л. Чаусова, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та ін.

Зважаючи на суттєвий внесок науковців у розробку проблем визначення значення принципів права у правотворенні, дослідження ролі принципів права природокористування при розробці нових та удосконаленні чинних нормативних актів не проводилося. В окремих роботах вони висвітлювалися лише фрагментарно стосовно того чи іншого предмета правового регулювання або в навчальних цілях для розкриття тематики права природокористування.

Метою статті є визначення ролі та значення принципів права природокористування на процес правотворення в екологічному законодавстві залежно від сфери правового регулювання.

Основний правовий вплив на використання природних ресурсів становить той соціальний простір, на який поширюється або може поширитися правове регулювання. П. М. Рабінович здійснив такий поділ сфер і меж правового регулювання:

1) сфера можливого (потенційного) правового регулювання – ділянка суспільних відносин, яка в принципі може бути врегульована правом; її межі зумовлюються певними властивостями суспільних відносин, суб'єктів права, а також самих юридичних норм;

2) сфера необхідного правового регулювання – ділянка соціального простору, де потрібен вплив права як прояв дії соціальних закономірностей, потреб суспільства і держави. Її межі зумовлюються загальносоціальними потребами, а також інтересами керівної частини суспільства, які відображає держава;

3) сфера законодавчого (легального) регулювання – ділянка соціального простору, фактично регламентована правовими нормами; межами цієї сфери виступають основні принципи відповідної правової системи;

4) сфера правореалізуючого (зокрема правозастосовного) регулювання – ділянка суспільного життя, в якій фактично здійснюються правові норми; межі її визначаються чинним законодавством [1, с. 166–167].

Слід наголосити на тому, що сфери можливого (потенційного) і необхідного регулювання розділити можна тільки умовно. А критерієм є нагальність правового регулювання.

Так, сфера необхідного регулювання складається з тих відносин, які вже регулюються чинним законодавством України, але його норми потребують удосконалення, що й викликає саме необхідність регулювання. Також до цієї сфери належать ті відносини, існування яких визнається, а правове регулювання яких має бути розроблене, і таке завдання вже зафіксоване в законодавстві.

Сферу необхідного регулювання складають усі ті суспільні відносини, які на сьогоднішній день реально існують, але потребують належного правового регулювання. Так, чинний Земельний кодекс України у своєму тексті до багатьох суспільних відносин, існування яких визнається в кодексі, застосовує словосполучення «що регулюються законом». У деяких випадках такими законами є: «Про землеустрій», «Про використання земель оборони», Податковий кодекс України та низка ін. Деякі існували на момент прийняття та зазнали певних змін із прийняттям чинної редакції Кодексу, наприклад, Закон України «Про оренду землі», а інші у дуже важкому процесі приймалися впродовж 10 років після прийняття Кодексу, це той же Закон України «Про державний земельний кадастр». Однак, існує низка законів, які все ще потребують прийняття, наприклад, довгоочікуваний Закон «Про ринок земель», з прийняттям якого пов'язується зняття чинного мораторію на продаж земель для товарного сільськогосподарського виробництва.

Слід наголосити, що сфера необхідного регулювання не може обмежуватися тільки прийняттям законів, адже досить часто для реалізації норм законів законодавець передбачає необхідність прийняття підзаконних нормативно-правових актів. Так, відповідно до Закону України «Про аквакультуру» Кабінет Міністрів України затвердив Типовий договір оренди водних об'єктів [2], але ще повинен був затвердити,

наприклад, типову форму договору користування частиною рибогосподарського водного об'єкта, акваторією (водним простором) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України для цілей аквакультури, однак затвердження затяглося в часі [3] і станом на кінець червня 2014 року не було здійснене.

Саме такі відносини, які реально існують і потребують правового регулювання, і складають сферу необхідного регулювання. І принципи права природокористування в даному випадку відіграють роль основ, які потрібно витримувати для створення цілісної, взаємоузгодженої та ефективної системи правового регулювання. Тобто відіграють роль норм або правил поведінки суб'єкта правотворення, яких треба дотримуватися при розробці акта. І тут не треба плутати – правило поведінки законодавця не є тотожним із правилом поведінки для користувача. Для законодавця принципи – це правила, по суті, ідеологічного характеру, втілені в нормах законодавчого чи програмного акта вищого рівня, за якими він повинен розробити новий нормативний акт. Однак це аж ніяк не відміння наявності в таких ідеологічних правил юридичної сили та їх обов'язковості для законодавця. Прикладом можуть слугувати принципи, закладені в Конституції України, її норми для розвитку екологічного законодавства мають одночасно правове та ідеологічне значення.

Сферу можливого (потенційного) регулювання становлять ті відносини, які є в зародковому стані або розвиток яких держава і суспільство визнає за необхідне. Тут значну роль відіграє саме наука права, адже саме вчені мають можливість відслідковувати зародження та тенденції розвитку певного кола відносин та пропонувати прийняття певного акта законодавства, який став би правовою основою для розвитку цих відносин. Це зовсім не виключає можливості держави встановити завдання розробки нормативних актів у певному напрямку чи колі суспільних відносин. Сфера можливого (потенційного) регулювання складає поле діяльності, де право реалізує свою установчу або регулятивно-динамічну функцію (функцію розвитку). Якщо у сфері необхідного регулювання право так би мовити відстає від розвитку відносин, то у сфері можливого регулювання право випереджає та стимулює розвиток суспільних відносин.

До сфери можливого (потенційного) регулювання, на думку автора, слід віднести ті но-

рмативні акти, необхідність у прийнятті яких висловлюється громадськістю, науковцями або декларується законодавством за умови відсутності розвинутої системи суспільних відносин, які потребують врегулювання. Це так би мовити бажання розвинути та врегулювати суспільні відносини, які є корисними для охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Так, ст. 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] передбачає, що порядок екологічного страхування та екологічного аудиту визначається законодавством України. Тобто законодавець не визначає категорично форми врегулювання, закон чи підзаконний акт, а відповідно і немає обов'язку певного органу здійснювати таку розробку, це – робота на перспективу. І якщо Закон України «Про екологічний аудит» було прийнято, то про екологічне страхування – не прийнято. Уся діяльність з екологічного страхування по суті вміщується тільки в один вид обов'язкового страхування, викладений в п. 14 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування», а саме – страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру [5].

Крім того, до сфери можливого (потенційного) регулювання необхідно віднести ті відносини, які не розвинуті, але потребують розвитку саме завдяки встановленню для них правового регулювання. У більшості випадків необхідність розробки таких нормативних актів викликається самими змінами в економіці чи суспільстві, що породжує необхідність розвитку відповідного правового інституту. Таким особливо актуальним в умовах сьогодення прикладом може бути необхідність розвитку альтернативної енергетики в частині розвитку малої гідроенергетики. Неодноразово вказувалося на необхідність розробки законодавчої бази для розвитку цього напрямку енергетики [6; 7]. І якщо з економічним стимулюванням розвитку справа зрушила з місця з прийняттям Законів України «Про зелений тариф» та «Про альтернативні джерела енергії», то з організаційно-правовим регулюванням нічого не змінилося. Збудувати мікрогідроелектростанцію є таким самим завданням, як і спорудити звичайну ГЕС. А за умови бажання держави залучити до цього приватних інвесторів без спрощення

процедури їх будівництва реалізувати значну кількість проектів буде важко. Без значного ризику безконтрольних змін у довкіллі у зв'язку із спрощенням процедури створення малих ГЕС, можна хоча б відновити збудовані до 60-х років ХХ ст. ГЕС, яких налічувалося близько 956 і значна кількість яких реально продовжують існувати як інженерні споруди, але обладнання демонтовано.

Значну роль у розвитку сфери можливого (потенційного) регулювання відіграють саме науковці, які передбачають необхідність розвитку певних правових інститутів. Так, М. В. Краснова, підтримуючи ідею розробки та прийняття Екологічного кодексу України, звертає увагу на необхідність систематизації природоохоронного законодавства у складі екологічного, яке в сучасному вимірі формується за рахунок прийняття тих законодавчих актів, які спрямовані на охорону і збереження унікальних природних комплексів і ландшафтів. Важливою ця автор визнає і адаптацію національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, зокрема, в частині адаптації до Європейської ландшафтно-конвенції 2000 р. шляхом розробки та прийняття Закону України «Про ландшафти» [8, с. 259].

Як зазначалося вище, соціальним простором, який впливає на формування нормативно-правового регулювання, є сфера законодавчого регулювання і сфера правореалізуючого регулювання.

Стосовно сфери правореалізуючого регулювання. Вона визначається як ділянка відносин, у якій реально здійснюються правові норми. Цю сферу окреслити відносно не складно і обмежується вона, як правило, поняттям законодавства, під яким доцільно розуміти сукупність чинних на будь-який момент законів та інших нормативно-правових актів держави, якими регулюються відповідні процеси [9]. У праві природокористування це сукупність усіх природоохоронних і природоресурсних законів та розроблених відповідно до них підзаконних актів. А сферою правореалізуючого регулювання є сукупність усіх тих відносин, які врегульовані нормами законодавства. Роль принципів права природокористування в цій галузі полягає в точному їх дотриманні суб'єктами конкретних одиничних правовідносин.

Сферу законодавчого регулювання мають обмежувати існуючі принципи права. На думку автора, у праві природокористування це мають бути відносини, які підлягають регулюванню, правові норми для них розроблені, а

самі відносини можуть існувати або вже існують. Також сюди необхідно віднести ті відносини, які вже існують, поверхнево врегульовані нормами права, але принципи права в них не відслідковуються, самі відносини тільки починають залучатися до сфери правореалізуючого регулювання. Прикладом таких відносин може бути закріплення загального надкористування у ст. 23 Кодексу України про надра [10]. Так, по суті закріплено право загального надкористування – без дозволу і для власних потреб, але принцип безоплатності загального природокористування не зафіксований та не реалізований у повній мірі, зокрема і в частині положень Податкового кодексу України. На думку автора, принципи права природокористування не можуть мати винятків з їх застосування, можуть бути особливості застосування їх щодо окремих природних об'єктів. Так, загальне надкористування надається тільки землевласникам і землекористувачам, ця особливість пов'язана з процесом надкористування і специфічною формою використання земель для цієї мети. Але особливістю загального надкористування не може бути глибина видобування підземних вод, якщо гірниче законодавство не встановлює обмежень, а податковим правом такі обмеження встановлюються. Врешті, принцип безоплатності загального права природокористування є принципом екологічного права, і він повинен бути виконаний та реалізований і в податковому законодавстві. Адже принцип податкового права – обов'язковості сплати податків у повній мірі діє в частині плати за користування природними об'єктами.

Усі названі сфери, які впливають на правове регулювання права природокористування, виділяються умовно. Адже одні й ті ж самі відносини можуть перебувати одночасно в кількох сферах. Наприклад, правове регулювання ведення державного земельного кадастру до прийняття Закону України «Про Державний земельний кадастр» здійснювалося на підставі постанови Кабінету Міністрів України, але Земельний кодекс України передбачав прийняття саме закону. Тому відносини з приводу ведення кадастру були частиною всього соціального простору – сфери можливого, необхідного і правореалізуючого правового регулювання. Принципи права природокористування в таких випадках мають бути ідеологічно-спрямованими та системоутворюючими факторами, які впливають на розвиток законодавства і створюють необхідні засади для належної правореалізації.

Стосовно меж нормативно-правового впливу принципів права природокористування на реально існуючі суспільні відносини охорони та використання природних об'єктів необхідно зазначити, що такі межі можуть бути розглянуті і як можливість такого впливу, і як його необхідність і доречність.

На завершення доречно згадати тезу Імре Сабо, що суспільство в певний момент свого розвитку обов'язково підходить до усвідомлення необхідності через створення загального та абстрактного правила внести порядок і сталість у суспільні відносини, що повторюються [11, с. 97]. Таким чином, реалізація принципів права природокористування у правотворенні має виражатися у створенні умов трансформації відповідних екологічних та інших суспільних відносин у еколого-правові відносини, які потім фіксуються приписами правових норм. Принципи права природокористування в цьому випадку мають стати орієнтуючим та обмежуючим фактором розвитку відповідного правового інституту. Саме в цьому полягає практичне значення опрацювання принципів права природокористування. Як неодноразово зазначалося вченими [12, с. 69], приклад-

ний характер принципів права вбачається в тому, що істотна частина населення, яка не знає досконалого змісту конкретних принципів права, засвоює загальні вимоги права на основі розуміння принципів як соціальної цінності.

Подальші дослідження принципів права природокористування мають враховувати їх роль не тільки у впливі на безпосередню поведінку суб'єктів правозастосування в конкретних суспільних відносинах, але й на діяльність законодавця при розробці нових нормативних актів. Адже розроблені нові нормативні акти не мають суперечити прийнятим принципам права природокористування задля збереження уже засвоєних суб'єктами загальних вимог, які були напрацьовані на основі існуючих принципів права. Виняток можуть становити тільки затребувані суспільством зміни у правовому регулюванні у зв'язку з формуванням нових соціальних принципів, які поступово стають правовими. Наприклад, усвідомлення суспільством потреби переходу на альтернативні відновлювані джерела енергії неодмінно вплине на зміну принципів правового регулювання енергозабезпечення, в тому числі тих, які стосуються охорони довкілля.

Список використаних джерел

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 9-те, зі змін. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
2. Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів : постанова Кабінету Міністрів України від 29 трав. 2013 р. № 420 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 47. – Ст. 1692.
3. Про відмову в погодженні проекту регуляторного акта : рішення Держ. служби України з питань регулятор. політики та розвитку підприємництва від 28 серп. 2013 р. № 909 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-vidmovu-v-pogodzhenni-proektu-reguljatornogo-akta-doc159135.html>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. – Редакція від 26.04.2014.
5. Про страхування : закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr>. – Редакція від 11.08.2013.
6. Мала гідроенергетика: світовий досвід і перспективи розвитку в Україні [Електронний ресурс] / З. Ю. Буцьо, В. І. Мартинюк, Л. М. Луцюк, О. В. Гаврюк // Електропанорама. – 2011. – № 3, 5, 6. – Режим доступу: http://www.elektropanorama.com.ua/ru/magazine/6_2011/energy?article=1481.
7. Никиторович А. В. Анализ состояния и перспективы развития малой гидроэнергетики в Украине / А. В. Никиторович // Энергетика та електрифікація. – 2006. – № 2. – С. 29–32.
8. Круглий стіл «Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України» [Електронний ресурс] / матеріали підгот. О. О. Погрібний // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2 (65). – С. 252–265. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/varny_2011_2_28.pdf.
9. Про затвердження Інструкції про організацію та проведення контрольних заходів щодо фінансово-господарської діяльності на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери управління Міністерства вугільної промисловості України та щодо яких Міністерство здійснює корпоративне управління : наказ М-ва вугіл. промисловості України від 8 черв. 2007 р. № 200 // Відомості Міністерства вугільної промисловості України. – 2007. – № 6.
10. Кодекс України про надра : закон України від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-vr>. – Редакція від 26.04.2014.
11. Сабо И. Основы теории права / Имре Сабо ; [пер. с венгер. ; под ред. В. А. Туманова]. – М. : Прогресс, 1974. – 270 с.

12. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

Надійшла до редколегії 12.06.2014

КОТЕНЕВ А. Г. ВЛИЯНИЕ ПРИНЦИПОВ ПРАВА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ НА ПРАВООТВОРЧЕСТВО В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СФЕРЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Выяснено, какое правовое влияние на использование природных ресурсов осуществляет социальное пространство, на которое распространяется или может распространиться правовое регулирование. Определена роль принципов права природопользования в сферах возможного (потенциального), необходимого, законодательного (легального) и правореализующего регулирования. Усовершенствованы научные позиции относительно реализации принципов права природопользования в правотворчестве, предложены пути их использования при разработке и совершенствовании экологического законодательства.

Ключевые слова: право природопользования, принципы права природопользования, сферы правового регулирования, правотворчество.

KOTENIOV O. G. EFFECT OF PRINCIPLES OF NATURAL RESOURCES LAW ON LAWMAKING DEPENDING ON LEGAL REGULATION SPHERE

Objective. Defining the role and significance of natural resources law principles on lawmaking process in environmental legislation depending on legal regulation sphere.

Methods. General scientific methods of research like system analysis, synthesis, abstraction, comparison are used in the paper. The method of deduction to characterize the role of natural resources law principles in the lawmaking based on law principles within lawmaking throughout the legal system of Ukraine is also used.

Results. The author found out what legal effect on using natural resources has social space, where legal regulation is spread or may be spread. The role of natural resources law principles in the areas of eventual (potential), necessary, legislative (legal) and legal regulation is defined.

Scientific novelty. Scientific approaches in realizing natural resources law principles within lawmaking are improved; the ways of their use in the development and improvement of environmental legislation are offered.

Practical significance. Usage of proposed by the author positions will make possible: in the practice of lawmaking to select and properly fasten legal requirements for the use of natural resources in the sources of legislation, taking into account existing and fixed in people's minds general rules of conduct; within training process to form logically structured ideas about the directions of development of the system of environmental legislation and formation the practice of this legislation's implementation.

Keywords: natural resources law, natural resources law principles, spheres of legal regulation, lawmaking.